

Akademie věd byly již navázány četné kontakty. Ve výzkumném projektu jsou zaplánovány též určité prostředky na kooperace. V průběhu výzkumného procesu se uskuteční podle potřeby jedno či dvě odborná kolokvia, od kterých jsou očekávány podněty pro výměnu vědomostí a pro spolupráci. Případní

zájemci o bližší údaje o projektu, resp. o spolupráci na projektu se mohou obrátit na adresu projektu: Dr. Karel Vodička, Johanna-Kirchner-Str. 45, 7500 Karlsruhe 21, SRN, tel./fax 0721/86 89 26.

Karel Vodička

Strany ve východní Evropě jako nositelé demokratizace

Heinz Brahm je vědeckým ředitelem Spolkového institutu pro východní a mezinárodní vědecká studia (Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien).

Předkládaný text vznikl počátkem tohoto roku a vychází z tehdejších znalostí a hodnocení. Ty se mezitím nezbytně proměnily, a to díky převratným událostem zejména v bývalém SSSR. S ohledem na to byl text upraven a především zkrácen. Při tom jsme se snažili uchovat zejména přehledové a srovnávací pasáže původního mnohem obsažnějšího textu.

Text publikujeme s přesvědčením, že se jedná o zajímavý pokus o komparace na politickém dění východoevropských zemí. Vychází ze systematicky budované databáze zmíněného ústavu, jejíž rozsah u nás nemá obdoby. Umožňuje proto takovou úroveň komparace a zobecnění, na jaké mohou mizet na první pohled důležitá specifika a individuální kauzality, odlišující jednotlivé země.

Redakce

Díky erozi komunistické moci na konci 80. let vznikaly všude ve východní Evropě diskusní kroužky a politické skupinky, ty byly objektivním tempem vývoje donucovány ke konceptům, které bylo třeba rychle měnit. Zvláště obtížný byl nový počátek v Rusku, kde zhruba po sedmdesát let neexistoval žádný stranický pluralismus. V pobaltských zemích, ve východní, střední a jižní Evropě, které se dostaly pod komunistickou kontrolu zhruba před čtyřiceti lety, začala demokratická výstavba za poněkud příznivějších podmínek. Vcelku byla ve východní Evropě připravenost k nástupu nějaké nové strany nepatrná. Samotné slovo strana bylo v důsledku zkušeností s touto stranou, která po desetiletí dik-

tovala, velice negativně vnímáno, a to až do nehlubších vrstev podvědomí. Všem, kteří až dosud diskutovali pouze v malých skupinách, připadlo také obtížné nějakým způsobem se shodnout s těmi, kteří mysleli podobně, v nějakém širším měřítku, a aby se, což stálo ještě mnohem více sebezpřekonání, vůbec shodli na nějakém vůdci anebo na nějakém vedení. Mnozí až příliš věřili a stále ještě věří, že jsou sami povoláni k nejvyšším úřadům. V prvních svobodných volbách po roce 1989 zpravidla nebyly příliš úspěšné ty strany původní Národní fronty, které vedle sebe v Polsku, Bulharsku, NDR či v ČSSR komunisté byli ochotní strpět. Na nejvyšších představitelích těchto stran ulpívalo příliš mnoho podezření z kolaborace. Nicméně *Polská rolnická strana* (PSL) dosáhla v roce 1991 při volbách do Sejmu 8,7 % hlasů a stala se čtvrtou nejsilnější stranou. Pokud jde o tradice, velice bohatá *Socialistická strana a Lidová strana*, se mohly v roce 1992 dostat do parlamentu v Československu pouze díky nejrozumnějším předvolebním koalicím. Ve své době komunisty zglajchšaltovaná *Rolnická strana* v Bulharsku zůstala v říjnu 1991 těsně pod hranicí 4 %, přesto však mohla, když se spojila s nově založenou a minulostí nezatíženou rolnickou stranou N. Petkova mít určité vyhlídky pro budoucnost.

V NDR se ovšem podařilo straně bývalé společné fronty s komunisty, totiž CDU, a to díky zpětným krytím křesťanskou stranou ze Západu, stát se 40,9 % hlasů nejsilnější stranou, která vyšla z voleb v březnu 1991. *Liberální volební skupina* dosáhla naproti tomu v NDR jen 5,2 % hlasů.

Aliance proti komunistům

Jako nejrozhodnější se po roce 1989 ukázala v demokratickém táboře integrující hnutí, která spojovala nejrozumnější politické proudy a

nejrůznější politické strany s tím, že se budou koncentrovat na jeden nebo dva cíle, a sice na zlomení komunistického mocenského monopolu a - což bylo důležité v okrajových republikách Sovětského svazu a Jugoslávie - že se zasadí o svou suverenitu a naprostou nezávislost od centrální moci.

Už deset let před kolapsem komunismu demonstrovala moc aliance nekomunistických sil polská *Solidarita*, která měla v roce 1981 téměř deset miliónů členů. V říjnu 1988 vznikly v baltických republikách lidové fronty, které tento pojem, vypracovaný původně Kominternou, učinily názvem pro svá sjednocující hnutí. V roce 1990 získali kandidáti těchto lidových front, případně kandidáti, kteří byli lidovou frontou podporováni, většinu v příslušných parlamentech. Naproti tomu se na Ukrajině ve volbách 1990 nemohl *Ruch* ze silného vlivu komunistické strany vymanit a mít příliš velký úspěch. Nicméně stoupenci demokratického bloku dostali čtvrtinu všech míst v kyjevském nejvyšším sovětu. V Rusku voliči zatím neměli žádnou možnost se rozhodnout mezi různými stranami. V kongresu lidových zástupců a v nejvyšším sovětu se členové parlamentu, převážně bývalí komunisté, sjednocovali do frakcí, které se v průběhu několika měsíců několikrát formálně proměnily. Zastřešující organizace *Demokratická strana Ruska* pomohla v prezidentských volbách 1991 k vítězství Borisi Jelcinovi.

Ono pouto, které hnutí původně sjednocovalo, se trhá ve chvíli, když už není cítit žádné nebezpečí ze strany hlavního odpůrce, to znamená z komunistické strany. Roku 1990 se rozpadá *Solidarita* při přípravě prezidentských voleb. Vnitřní pnutí připravilo konec *Občanskému fóru* (OF) v České republice a *Věřejnosti proti násilí* (VPN) na Slovensku. Z VPN vzešlo *Hnutí za demokratické Slovensko* Vladimíra Mečiara, které samo bylo rezervoárem nejrozličnějších proudů a které sledovalo cíl zřetelněji prosadit zájmy Slovenska proti Praze. Ve Slovinsku se *DEMOS*, poté, co bylo dosaženo vlastní státnosti a kdy už komunismus nebyl pocíťován jako nebezpečí, rovněž rozpadlo. *Ruch* na Ukrajině, *Sajudis* v Litvě a *Lidová*

fronta v Estonsku se mezitím proměnily ve strany.

Před volbami v říjnu 1991 se v Bulharsku *Unie demokratických sil* (SDS) rozpojila do tří křídel, které si jakožto samostatné formace slibovaly větší volební úspěch. SDS se stala nakonec největší silou, mohla vytvořit vládu, ale už o rok později nedostala potřebnou podporu v parlamentu a byla zahrnuta do opozice.

V Rumunsku se seskupení *Demokratická konvence* (DCR) podařilo zbavit trůnu starokomunistickou nomenklaturu, zatímco v Srbsku se to volebnímu spojení *DEPOS* nepodařilo. Díky *Frontě národní spásy* (SSN), která svrhla Ceaušeskův režim, si však mohla většina starých funkcionářů opatřit renomé opravdových demokratů.

Po komunismu - what's left?

V Evropě komunismus sice ztroskotal, přesto však vedle skupin, které zůstaly věrné staré ideologii, starému jazyku i praporu, existují důležité nástupnické strany, které se dnes většinou pojmenovávají jako "socialistické". Jen v České republice se ovšem pořád ještě nazývá "komunistickou", naproti tomu polská se od roku 1990 představuje jako *Sociální demokracie republiky Polsko*.

Jelcin mohl v srpnu 1991 jediným podpisem perá zakázat *Komunistickou stranu Sovětského svazu*, která ještě nedávno čítala 19 miliónů členů, aniž by přitom došlo k jakémukoliv povstání alespoň hlavních představitelů této strany. Komunisté se bezeskytky zdiskreditovali, v neposlední řadě naprostou stupiditou pučistů. Členové KSSS vzali zákaz stejně odevzdaně, jako předtím brali Brežněvovy projevy. Některé menší strany v Rusku před svým jménem sice nesou označení "komunistická", dohromady však nemají více než 20 000 členů.

Stará nomenklatura je stále ještě v klíčových pozicích, ať už prošla očistcem nedávných událostí, anebo ne. Pouze volby - anebo krize - mohou nakonec ukázat, jak velké jsou ve skutečnosti síly bývalé KSSS.

Komunisté jsou silní ještě v parlamentech v Bukurešti, v Sofii, Bělehradě a Podgorici. Fatální vývoj prodělali srbské komunis-

té, kteří se překřtili na "socialisty" a do všech stran prohlašují: Srbsko je všude tam, kde žijí Srbové. Ve východní a střední Evropě získaly nástupnické strany komunistů mezi 8-15 %. V jižní Evropě zaujímají exkomunisté ještě pořádné pozice, i když od voleb k volbám dostávají stále méně hlasů.

Vlna, která se od roku 1989 přelila daleko doprava, se může při neúspěších a chybách antikomunistických sil vrátit vlevo. V listopadu 1992 v Litvě získala v parlamentu naprostou většinu *Demokratická strana práce*, která se odštěpila od strany komunistické. Totéž se odehrálo letos v Polsku.

Sociální demokraté

Tradicemi nejobtěžnější strany východní Evropy, které byly komunismem dlouho zakázány anebo domestikovány, měly volební výsledky od roku 1989 dosti hubené.

V západní Evropě se velice často předpokládalo, že na bankrotu komunismu získají především sociální demokraté. Na mnoha místech platilo téměř jako samozřejmost, že východoevropané ve své většině tendují doleva. Existovalo také výrazné přesvědčení, že velké skupiny reformních komunistů se sejdou na půdě znovuoobnovených sociálních demokracií. Směrnici se zde zdála být vize "socialismu s lidskou tvář" A. Dubčeka. Západní Evropa však nepostřehla, že východní Evropa v posledních dvou desetiletích prodělala výrazný obrat v naladění. Už *Solidarita*, která vznikla v roce 1979, svým antikomunistickým zaměřením nezapadala do představ, které si mnozí na Západě dělali o vývoji ve východní Evropě. Komunistický stranický šéf E. Gierek požíval tehdy na Západě větší důvěru než L. Valesa.

Zánik komunismu, probíhající ve východní Evropě od sedmdesátých let, dával vyrůst zřetelné averzi vůči každé formě socialismu, dokonce i vůči slovu samotnému. Do víru, kterým byli v prvních svobodných volbách do hlubin stažení komunisté, byli spouštěni také sociální demokraté. S výjimkou SPD v NDR, která v březnu 1990 s podporou západní SPD získala téměř 22 % hlasů, byly volební výsledky sociálních demokratů zklamáním. Nemají zastoupení v parlamentech v Budapešti, Bratislavě ani v Záhřebu.

V České republice dosáhli 8 %, v Albánii 5 %, v Rumunsku 4 % a v Polsku 1 % mandátů. V Bulharsku je v parlamentu zastoupena jen ta část sociálních demokratů, kteří zůstali v SDS (Hnutí demokratických sil).

K největším znetvořením politické scény ve východní Evropě patří to, že nástupnické strany komunistů jsou znatelně silnější a vlivnější než sociální demokraté. Posuzování levice je však komplikováno tím, že exkomunistické strany často stojí blíže k západním sociálním demokratům - třeba v otázkách sociální spravedlnosti - než jejich východoevropské jmenovci.

"Konzervativci" a křesťanští demokraté

Rozhodnost, s jakou politické síly ve východní Evropě požadují pluralismus stran, tržní hospodářství a respektování občanských práv tak jako křesťanských hodnot, vzal mnoha lidem na Západě dech. A ještě mnohem víc překvapuje, že východoevropané dokonce začali okamžitě hledat napojení na Evropské společenství a ochranu NATO.

Z prudkosti antikomunismu a z polského, českého, slovenského, maďarského, ruského, estonského či bulharského vyznávání hodnot, které jsou na Západě často problematizovány, vznikl dojem, jako by se v mnoha dříve komunisty ovládaných zemích vytvořily kompaktní konzervativní většiny. A opravdu: ve východní Evropě existoval a existuje velký konzervativní rezervoár. Profilace stran však ještě není ani zdaleka dokončena. Předčasné rozčlenění do levicových a pravicových stran může vést k falešným závěrům. Konzervativní síly existují právě tak v menších stranách, jako v obtížně přehlédnutelných zastřešujících hnutích. To vypadá, že také politická seskupení, která se zpočátku ani zdaleka nedefinovala jako konzervativní, byla politickými spory vehnána do pravého rohu, ačkoliv původně patřila k pravému středu.

A to třeba zrovna v České republice, která byla historicky spíše orientována doleva, vznikla v roce 1992 pod vedením V. Klause konzervativní koalice. Naproti tomu na Slovensku, které vždy bylo v podezření z konzervativnosti, se dominující silou

stalo Mečiarovo *Hnutí za demokratické Slovensko*, které vykazuje silný posun doleva.

Maďarské demokratické fórum (MDS), které spolu s *Křesťansko demokratickou lidovou stranou* (KDNP) a *Nezávislou malorolnickou stranou* (SKgP) sestavilo vládu J. Antalla, bylo kvůli pravicově zaměřenému I. Csurokovi ze strany liberálů a levice posunuto blíže k pravým radikálům. Nicméně má tato strana stabilnější střed a dokonce i levé křídlo, které je ve svých mnohých požadavcích připraveno jít mnohem dále než bývalí komunisté. Před posledními volbami do polského Sejmu bylo velmi obtížné sčítat nějakým způsobem konzervativce s jejich dvaceti devíti stranami. Nejzřetelněji se profilují v členstvu původní *Katolické volební akce* (WAK), *Demokratické unie* (UD) nebo *Centra občanské aliance* (PC).

Bulharské *Hnutí demokratických sil* (SDS), které po volbách v roce 1991 mohlo vytvořit vládu a které bylo koncem roku 1992 vehnáno do opozice, se po rozštěpení a vyloučení některých formací proměňuje stále více a více do zastřešujícího hnutí konzervativců. Jako ostře antikomunistická se ukazuje *Demokratická strana* (DP) vedená St. Savovem.

V katolických zemích východní Evropy nebyly křesťansko demokratické strany ani zdaleka tak úspěšné jako jejich předchůdkyně v roce 1945. Dostaly roku 1992 ve Slovinsku zhruba 15 % hlasů; v Polsku dostaly tři strany tohoto spektra asi 13 % všech křesel. Celkem dvě křesťansko demokratické strany jsou zastoupeny v parlamentech v Praze a Bratislavě. Maďarská *Křesťansko demokratická lidová strana* získala více než 5 % hlasů. Pro voliče v zemích se silnou katolickou tradicí stály po roce 1989 sociální a nacionální otázky v popředí tak důrazně, že voliči dali své hlasy spíše stranám, které se jim zdály být věcně kompetentnější pro řešení jednoho či druhého problému.

Je možné se dále domnívat, že v ortodoxních zemích křesťansko demokratické strany budou mít obtížnější pozici, poněvadž zde církev nebude moci poskytovat žádné krytí. Nicméně však se 42 poslanců *Národní křesťanské rolnické strany* do 341 členného

rumunského parlamentu. V sofijském parlamentu je Ch. Sebev, reprezentant *Křesťanské unie "Záchrana"*, nejznámější politickou osobností.

Populistické strany

Tam, kde se lidé cítí ohrožení politicky, hospodářsky nebo vojensky, mohou vznikat široké populistické organizace, v nichž se zástupci nejružnějšího zabarvení scházejí k obraně před "nebezpečím". *Hnutí za demokratické Slovensko* V. Mečiara bylo v červnu 1991 založeno s cílem vybojovat uvnitř federace s Českou republikou status suverénního státu. Se 74 celkově ze 150 mandátů se stalo nejsilnější frakcí parlamentu v Bratislavě. Po odpojení Slovenska od federace se může dříve nebo později rozpadnout vlivem vnitřního napětí. V Chorvatsku, jehož teritorium je obsazeno z jedné strany Srby, soustřeďuje se většina voličů na *Chorvatskou demokratickou unii* (HDZ) a na jejího nejsilnějšího muže F. Tudjmana, jehož vláda je v rostoucím měřítku autoritářská.

Liberálové, rolnické strany, zelení, národnostní menšiny

Pro strany mezi frontami komunismu a antikomunismu bylo v prvních svobodných volbách po roce 1989 jen velmi málo místa. Výjimku tvořil *Svaz svobodných demokratů* (SZDSZ) a *Svaz mladých demokratů* (FIDESZ), které v budapešťském parlamentu po volbách v roce 1990 dostaly 24, tj. 5 % křesel. Obě tyto strany získaly uznání v neposlední řadě tím, že se nechtěly podílet na spoluodpovědnosti za kompromisy vyjednané s komunisty u kulatého stolu. SZDSZ by mělo být považováno spíše za levicově než za pravicově liberální. V Sejmu dostaly tři liberální strany (KLD, SD, UPR) roku 1990 7 a 12 % mandátů, v Rumunsku dostala liberální aliance skoro 4 % křesel. Slovinská *Liberálně demokratická strana* (LDS), která byla roku 1992 s 23 % všech hlasů nejsilnější stranou v zemi, je potomkem dřívějšího komunistického svazu mládeže.

Pro předkomunistické panorama stran ve východní Evropě byly charakteristické rolnické strany. Podíl zemědělských dělníků na celkovém počtu pracujícího obyvatelstva

výrazně poklesl. Rusko dodneška nemá žádnou stranu, která by se také byt i přibližně mohla srovnávat s takzvanými sociálními revolucionáři, kteří roku 1917 měli za sebou polovinu voličů. Nejsilnější byly zemědělské strany po roce 1989 v Polsku (téměř 20 % mandátů), v Rumunsku (19 %) a v Maďarsku (11 %). V Bulharsku obě rolnické strany ztroskotaly na hranici čtyř procent.

Ačkoliv ve východní Evropě jsou ekologické škody mnohem katastrofálnější než v západní Evropě, nemohou z toho Zelení pro své strany nic získat. Nejsilnější je jejich vliv v *Liberálně sociální unii* v České republice.

Poté co národnostní menšiny žily po staletí často vedle sebe pokojně - ovšem v podmínkách autokratických nebo diktátorských režimů -, existuje nyní všude trend k národnostní homogenitě, který svůj vrcholek nalezl především v etnických čistkách Srbů. Ochraňování menšin je ve východní Evropě stále naléhavější, 25 miliónů Rusů dnes žije mimo svůj stát. Jestliže také Turkové v Bulharsku,

Maďaři, Němci a Řekové v Rumunsku, Maďaři na Slovensku a Němci v Polsku jsou zastoupeni v parlamentech, pak je to pouze přetlakovým ventilem než nějakou skutečnou pomocí menšinám.

Extrémně nacionalistické strany

Socialistická strana Srbska, nástupkyně komunistické strany, jejíž poslanci po volbách roku 1992 dostali v Bělehradě 34 % mandátů, se jednoznačně a bez skrupulí přeshaltovala směrem k nacionalismu. Její menšinová vláda se opírá o *Srbskou radikální stranu* (SRP), která s fašistickou manýrou vystupuje pro Velkosrbsko. Extrémně nacionalisticky se chová také *Srbská strana pravice* (HSP) pod vedením D. Paragy. *Vatra Romaneasca* upírá Maďarům v Rumunsku menšinová práva, která jim byla po roce 1989 přislíbena. Zhruba 6 % hlasů dostalo roku 1992 nacionalistické *Sdružení pro republiku - Republikánská strana Československa* (SPR-RSČ) pod vedením M. Sládka.

Heinz Brahm

Murray Bookchin - vedoucí osobnost Institutu sociální ekologie v Plainfieldu

Emeritním ředitelem a ideovým otcem Institutu sociální ekologie (Institut for Social Ecology) v Plainfieldu ve státě Vermont v USA, je Murray Bookchin. Ve svém díle reflektoval Bookchin celou řadu aktuálních, politických a sociálně ekologických námětů: antisemitismus, odpor proti válce, limity růstu měst, totalitarismus - vzestup Hitlera a Stalina, syntetická příroda, decentralizace moci a odpovědnosti odpovídající lidským měřítkům, ekologie a revoluční myšlení, anarchismus a ekologická společnost, spontaneita a organizace, energie, ekotechnokracie a ekologie, nové zemědělství, hierarchie a panství, libertariánský municipalismus, ekologie svobody, obrat společnosti, zelené perspektivy a mnoho dalších.

Již v roce 1952 publikoval stať o nebezpečí chemických látek v potravinách ("Problém chemických látek v potravinách" pod pseudonymem Lewis Herber, Contemporary

Issues: A Magazin for a Democracy of Content vol. 3, No. 12), jež předběhla svou dobu. Institut sociální ekologie v Plainfieldu je charakterizován *novým pojetím ekologie*. Jeho základem je Bookchinova stať "Ekologie a revoluční myšlení", která byla publikována již na počátku sedmdesátých let v zahraničí. V roce 1989 vyšla v plainfieldském teoreticko-informačním bulletinu a je znovu a znovu zveřejňována na různých místech světa. Její myšlenkový koncept se objevuje i v dalších Bookchinových pracích.

V uvedené stati prezentuje Bookchin svou základní ideu: lidská nadvláda produkuje nadvládu nad přírodou, avšak reharmonizace lidského s lidským podmiňuje rovnováhu lidstva s přírodou. Howard Hawkins, autor úvodu k plainfieldskému vydání "Ekologie a revoluční myšlení" z r. 1989, napsal: "Ekologie a revoluční myšlení" je prvním dílem, které zpochybnilo tradiční vztah mezi lidskou svobodou a přírodní nevyhnutelností, tradovanou v západní sociální teorii od antických dob. Po celá staletí reflektovala